

Sanankielloista.¹

Alkukantaisissa kieliyhteisöissä käytetään erilaisten sosiaalisten ryhmien keskuudessa puheentapoja ja sanoja, jotka poikkeavat tavallisista puheentavoista ja sanoista, vieläpä siinä määrin, että aina kaikki kieliyhteisön jäsenet eivät pysty niitä ymmärtämään. Voidaanpa tällöin puhua jonkinlaisista spesiaalikielistäkin. Paitsi erilaisten salaseurojen salakieltä, salaseurojen, joita monet alkeelliset kansat suosivat, ovat tavallisia jonkin heimon keskuudessa eräänlaiset miesten tai naisten murteet. Erällä primitiivisillä heimoilla täysikasvuisten kieli on sikäli säännösteltyä, että se opetetaan nuorille heimon jäsenille vasta sitten, kun nämä otetaan aikuisten piiriin. Tällöin suvun vanhimmat mainitsevat alokkaille mm. erinäisten luonnonesineiden, eläinten ja ruumiinosien nimiä sekä kaikenlaisia lyhyitä lauseita, joita tarpeen vaatiessa on käytettävä.² Eri yhteiskuntaluokilla saattaa olla omat kielensä. Esim. alisella Kongolla päälliköt ja vapaat miehet ovat puhuneet keskenään salakieltä, samoin toisaalta papit.³ Malaijisaaristossa taas kuninkaan lähellä käytetään monista asioista toisia ilmaisimia kuin rahvaan keskuudessa.⁴ Näiden lisäksi luonnonkansoilla on tavattu eräänlaisia ammattikieliä. Niinpä tiedetään mm. Malaijisaariston alkuasukkaiden puhuvan tavallisuudesta poiketen, kun he ovat kamfeerin etsinnässä. Samoin he tekevät ollessaan sotaretkillä tai kalastusmatkoilla.⁵

Siinä kulttuuripiirissä, johon itämerensuomalaiset kansat ovat kuuluneet, tapaamme eräissä suhteissa vastaavanlaisia ilmiöitä. Tosin esim. aikuisten ja lasten väliseen kielisosiaaliseen vastakohtaan mm. meillä on kiinnitetty varsin vähän huomiota. Mutta joka tapauksessa sellainen on ollut olemassa. Asiaa valaisevat eräät, tosin vain yksityisiä käsit-

¹ Esitetty pääkohdittain väittelyn alkajaisiksi 1. III. 1944. Tässä kirjoituksessa ei ole lähdeviittauksia sellaisten aineiden kohdalla, joita on käsitelty kirjoittajan teoksessa »Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä. Riista- ja kotieläintalous» (Helsinki 1944).

² L. LÉVY-BRUHL *Das Denken der Naturvölker*, 2. painos, s. 151.

³ HEINRICH SCHURTZ *Kulttuurin alkuhistoria* (Porvoo 1914) s. 537.

⁴ LÉVY-BRUHL *mts.* 152.

⁵ *Ibid.*

teitä ja asioita koskevat esimerkit. Kolttalappalaisten keskuudessa pikku-poikain piti nimittää karhua nimillä *taalís* tai *äihkam* 'isoisä'. Vain ne, jotka olivat tappaneet karhun, saivat nimittää sitä sanalla *kuibts*. Paikoitellen Vienan-Karjalassa, missä teurastamista nimitetään *iskemiseksi*, tätä verbiä ei ollenkaan saa käyttää lasten kuullen. Silloin toimitusta on sanottava *ottamiseksi*. Sellaisesta karjanhoitoon kuuluvasta asiasta taas kuin eläinten astuttamisesta ei useilla paikoin (Inkerissä, Uudellamaalla jne.) saa puhua lasten läsnäollessa ollenkaan. Inkerissä lasten ei annettu virkkaa esim. lehmien härilläolosta. Jos joku tietävä siitä mainitsi, kiellettiin häntä: »Ei selsii lapset luae» (= puhu). Joensuun Karjalasta ja Inkeristä olen pannut merkille, että ihmisen maailmaantulosta mainittiin erikoisesti lasten kanssa keskusteltaessa ja heidän kuultensa epätavallisin, eksyttävin sanoin. Mm. *synnyttämisen* sijasta puhuttiin *löytämisestä* (»Silloin kun minä sinut löysin»). Naisten ja miesten välisistä kielellisistä eroavuuksista on myös olemassa tietoja. Raja-Karjalassa Suistamolla *mönni* on ollut juuri naisten käyttämä nimitys karhusta. Kolttalappalaisten keskuudessa karhun varsinaisen nimen *kuobdš* saivat lausua vain miehet. Naiset viljelivät sen sijaan sellaisia nimityksiä kuin *äijaž* 'äijänen', *kām-mayaž* 'pieni kenkä'. Inarin kalastajalappalaisilla vastaavasti *kuobdža* oli miesten, *ňobdža* naisten käyttämä nimitys.¹ Vogulinaisillakin oli oma karhua tarkoittava sana, nim. *pupakwé*. Nivalasta on tieto, etteivät naiset, varsinkaan vanhat naiset, nimitä teuraseläinten verta *vereksi*, vaan sanalla *punanen*. Eräistä ruumiinosista naiset niinkään ovat viljelleet toisia nimityksiä kuin aikuiset miehet.

Varsin mielenkiintoisia ovat meilläkin tavatut jonkinlaiset sosiaaliset ammattikielät. Tällöin on mainittava ensinnäkin Itämeren ja Suomenlahden kalastajien ja hylkeenpyytäjien kieli, jota liiviläiset ovat nimittäneet erikoisella termillä *m'ér-rék* (»merenkieli»). Lavan-saarelaiset hyljemiehet ovat sitä kutsuneet »jääkieleksi». Kerrotaan, että vielä 1870-luvulla Hiidenmaalla pyyntiin mentäessä ja siellä oltaessa viljeltiin yleensä kaikesta, mikä kuului pyyntimiesten toimintapiiriin, taval-lisista ilmauksista poikkeavia nimityksiä ja sanontatapoja. Niinkään nor-jalaisilla kalastajilla on ollut varsin kehittynyt ja rikas kalastus- ja meri-matkoilla puhuttu spesiaalikieli. On myös osoitettavissa, että itämeren-suomalaisilla metsästäjillä on ollut omat erikoisterminsä. Hekin ovat käyttäneet tavallisuudesta poikkeavia nimityksiä ja sanontatapoja ammattiinsa liittyvistä asioista, kuten pyynninkohteista, riistasta, saa-

¹ T. I. ITKONEN Jouko III (Pohjois-Pohjalaisen Osakunnan kotiseutujulkaisu; Helsinki 1937) s. 14.

liista, riistan ampumisesta, tappamisesta, nylkemisestä, pyyntiaseista ja -neuvoista, verestä jne. Mutta tapaamme samanlaista myös muilla Euraasian metsästyskansoilla, vieläpä Länsi-Euroopan kulttuurikansoilla, kuten saksalaisilla, joiden aristokraattisetkin metsästäjät tuntevat oman *Weidmannssprache*-käsitteensä. Samoin karjanhoitajilla on ollut runsaasti sanoja ja sanontoja, joita on viljelty normaalisten kielenilmausten sijasta. Karjan vihollisten, petojen peitenimet ovat yleisesti tunnettuja. Mutta itse karjaeläimistäkin on eräistä ilmiöistä päätellen käytetty tavallisuudesta poikkeavia termejä. Lisäksi teurastuksesta, teurastusvälineistä, teurastusverestä, eläinten myymisestä, kastraatiosta, astutuksesta, kantamisesta, poikimisesta sekä karjantuotteista on puhuttu sijaissanoja ja sanontatapoja käyttäen. Vastaavasti mehiläisten hoitajilla, esim. virolaisilla ja tšeremiseillä, joilla mehiläistalous on ikivanhaa, tapaamme samanlaista terminologiaa. Tätä nimien ja ilmausten kahtalaisuutta esiintyy lisäksi erällä kansanomaisen tekniikan aloilla, esim. tervanpoltossa, suovankeitossa, oluenpanossa jne. Mahdollisesti sellaista on löydettävissä maanviljelysterminologiankin piiristä.

Tällaisten spesiaalikielten synty on selitetty usealla eri tavalla, eikä niitä ilmeisesti aina voida samalta näkökannalta ymmärtääkään. On esim. väitetty, että ne olisi aiheuttanut yksinkertaisesti vain tietoinen tai vaistomainen halu kielellisestikin erottaa oma sosiaalinen ryhmänsä muista.¹ Toisaalta on selitetty, että tuollaiset kielet olisivat johtuneet maagillisesta pelosta, uskosta sanojen »mystilliseen voimaan».² Mitä tulee niihin tavallisuudesta poikkeaviin erikoiskieliin, -sanoihin ja -sanontatapoihin, joita on tavattu eräiden sosiaalisten ryhmien keskuudessa itämerensuomalaisten kansojen piirissä, on helposti havaittavissa, että ne ovat eräänlaisia suoja- l. varokeinoja, joilla kaiken elollistava ja personoiva alkeellinen ihminen on halunnut suojella itseään ja läheisiään sekä turvata elintärkeitä toimintoja vaarallisilta ympäristövoimilta. Alkukantainen ihminen on sikäli itsekeskeinen ajattelussaan, että hän näkee omia inhimillisiä kykyjään kaikilla ympäristövoimilla. Hän käsittää, että esim. eläimet kuulevat ihmispuheen ja ymmärtävät sitä sekä toimivat sen mukaan. Kun nyt ihminen haluaa tehdä jotakin, mikä noista kuulevista ja käsittävistä olioista ja voimista on vastenmielistä, esim. hän lähtee pyytämään villieläimiä riistakseen tai ryhtyy teurastamaan kotieläimiä ravinokseen, hän koettaa salata aikeensa: hän joko esiintyy vaiteliaasti tai pettää olentoja, toisin sanoen käyttää sanoja ja sanontoja, joita eläimet

¹ Vrt. SCHURTZ mts. 538.

² LÉVY-BRUHL mts. 151.

eivät muka ymmärrä ja joista ei käy ilmi, että on juuri puhe näistä. Ellei hän tekisi siten, niin olennot ja voimat ryhtyisivät vastatoimenpiteisiin. Toisaalta ihmisen ainaiset viholliset, kuten pedot, syöpäläiset ja pahat henkiolennot, saatuaan kuulla ihmisen suunnitelmista ehättäytyvät sinne, missä niistä tai niiden toiminta- ja vaikutuspiiriin kuuluvista asioista puhutaan. Jotta ihminen välttyisi tällaiselta, hän taaskin turvautuu salakieleen.

Uskoessaan personoimiensa olentojen ja luonnonesineiden ja -voimien ymmärtävän ja kuulevan alkukantaisesti ajatteleva ihminen on käyttänyt myös hyväkseen tätä seikkaa. Hän on uskonut, että eläimet ja oliot ovat samanlaisia kuin ihmisetkin siinä suhteessa, että niihin voidaan vaikuttaa ihmisen omaksi hyväksi esim. mielistelemällä, mielistelynimityksiä käyttäen. Metsästäjäkansojen kielissä tapaamme runsaasti riistaeläinten mielistelynimityksiä. Ovatpa kalastajatkin, kuten norjalaiset, käyttäneet sellaisia pyynninkohteista. Tältä pohjalta ovat ymmärrettävissä myös karja- ja kotieläinten puhuttelu- ja kutsumanimitykset, joita on käytetty erikoisesti eläinten läheisyydessä. Sellaistakin, mikä nykyajan ihmisestä on pelkkää materiaa, on voitu tietyissä tilanteissa mielistellä. Niinpä tervaa ei poltettaessa saanut sanoa *tervaksi*, ettei se suuttuisi; sitä oli puhuteltava *viljaksi* tai *voiteeksi*. Sama koskee luonnonilmiöitä. Itämerensuomalaiset ovat nimitelleet ukkosta isän tai isoisan nimityksin: suomessa sanoin *isänen*, *ukkonen*, virossa sanoin *isu*, *vanaisa*, *äike*, *äikene*. Niillä on käsitteäkseen haluttu osoittaa kunnioitusta elollistetulle vaaralliselle luonnonvoimalle.

Kun alkeellisen ihmisen käsityksen mukaan nimillä ja sanoilla on ollut näin suuri vaikutus nimitettyyn ja puhuteltuun, ymmärrämme hyvin, miksi ei ole ollut yhdentekevää, mitä milloinkin esim. jokapäiväisissä toimissa ja puuhissa on lausuttu. Kuten yleensä primitiivisen ihmisen toimintaa ja vapautta ovat kehittyneet säännöstelemään mitä moninaisimmat tavat ja uskomukset, samoin kielen ja sanojen käyttöä ovat joutuneet rajoittamaan omat norminsa. Etnologit ja lingvistitkin puhuvat erikoisesti sanankiellostasta (saks. *Wortverbot*, ransk. *interdiction de vocabulaire*), sanatabusta tai tabuoiduista sanoista. Näillä on tarkoitettu juuri sellaisia ilmiöitä, että kieliyhteisöissä tiettyjä sanoja ei käytetä tai ei anneta käyttää. Jos noita kieltoja vastoin yleistä perinnettä ei noudateta, pelätään rangaistuksen kohtaavan paitsi asianomaista itseään, myös sosiaalista yhteisöä, jos on kyseessä yhteistyössä tehty rikkomus. Sosiaalinen ympäristö saattaakin ryhtyä vasta- ja rankaisutoimenpiteisiin tuollaisen rikkomuksen johdosta. Valaisevia ovat Viron kalastajilta ja merenkävijöiltä muistiin merkityt tiedot. Jos joku esim. ensikertalainen mainitsi

kalassa tai merellä metsän- tai kotieläimiä oikeilla nimillään, silloin toverit rankaisivat, esim. kaatoivat kumoon ja antoivat — tosin vain leikillä nykyään — iskuja tai kastoivat meressä tai vaativat tuhmuudesta kestitystä.¹ On myös tunnettua, että lapsia kielletään käyttämästä tiettyjä sanoja, joita ympäristö pitää sopimattomina. Jos he niitä viljelevät, niin kotona tai koulussa saatetaan rangaistakin. Tämä käsitetään nykyään johduttavaksi vallitsevista moraalisisista tavoista. Mutta nuo lapsia koskevat sanankiellet pohjautuvat tietenkin primitiivis-uskomuksellisiin käsityksiin, kuten jo edellä viittasin. Jos lapset esim. käyttävät niitä voimakkaailta tuntuvia sanoja, jotka liittyvät *p a h o l a i s e e n*, kirosanoina, niin ympäristö nykyään reagoi moraalisisista syistä. Alkuaan tietenkään paholaisen tai muun vaarallisen henkiolennon varsinaista nimeä ei ole saanut sanoa eikä ympäristö ole antanut sanoa siksi, että sen nimen mainitsemisella tuo olento kutsuttiin paikalle. »Siinä paha missä mainitaan», on kansainvälinen uskomus. Myös *J u m a l a n* nimen mainitseminen tiettyissä yhteyksissä saattaa loukata nykyaikaisenkin ihmisen moraalisisia käsityksiä ja tunteita. Tämäkin perustuu ilmeisesti vanhoihin käsityksiin. Jokaiselle on tunnettua muudan sanankielto, jota olemme tottuneet nimittämään *k ä s k y k s i*, nim. Mooseksen lain toinen käsky: »Älä turhaan lausu Herran, Jumalasi, nimeä», minkä rikkomista niinikään uhkaa rangaistus: »... sillä ei Herra jätä sitä rankaisematta, joka hänen nimensä turhaan lausuu» (2 Moos. 20: 7). Juutalaisille tämä käsky eli kielto merkitsi sitä, että he eivät yleensä käyttäneet *Jahve* nimitystä, vaan sen sijasta nimitystä *Adonái* 'herrani'. Samanlaista tapaamme muissakin uskonnoissa.

Kielentutkimuksen kannalta on tietenkin tärkeätä koettaa selvittää, millä tavoin sanankielto ja siihen liittyvät ilmiöt ovat vaikuttaneet itse kieleen ja sen kehitykseen.

Kun jotakin käsitettä tai asiaa ei ole saanut tai ei ole uskallettu tuoda julki oikealla nimellä tai varsinaisin sanoin ja kun toisaalta kuitenkin on ollut pakko saada käsite tai asia ilmaistuksi, on syntynyt pyrkimys tehdä tämä — kuten mainittu — jotenkin toisin. Näin on saanut alkunsa *h y p o k o r i s t i s t e n* ilmausten, *kiertoilmausten* eli *e u f e m i s m i e n* tarve. On syntynyt välttämättömyys hankkia sellaisia ilmauksia, jotka eivät ole rikkonet tabu-sääntöjä. Tämä on sitten aiheuttanut, että varsinaisen kiellonalaisen normaali-ilmauksen rinnalle kielimuotoon on saatu synonyymisia sanoja ja sanontoja. Sanankieltoilmiö onkin kaikkein tärkeimpiä synonyymiesiintymien synnyttäjiä. Täl-

¹ OSKAR LOORITS Virittäjä 1931 ss. 453—5.

löin eivät usein kuitenkaan ole kyseessä ns. täyssynonyymit, s.o. synonyymit, jotka täydelleen sekä varsinaiselta merkitykseltään, rinnakkaismerkitykseltään että tunnepitoisuudeltaan vastaisivat toisiaan. Mutta ne ovat sen laatuaisia, että ne varsin usein saattavat vaikuttaa toistensa elämään eli, kuten myös on tapana sanoa, saavat aikaan synonyymien taistelua. Sanatabu selittää, miksi esim. itämerensuomalaisissa kielissä on todettavissa hyvin runsaslukuinen karhun, suden sekä paholaisen nimistö.

Minkälaiset ilmaukset ovat kelvanneet tyydyttämään eufemismien l. kiertoilmausten tarvetta? Ensiksikin tapaamme varsin runsaasti erilaituisia *k u v a n n o l l i s u u k s i a*, nimitettäköön niitä sitten metaforiksi tai perifraaseiksi. Ajateltakoon vain sellaisia karhun nimityksiä kuin *leveäotsa, suurpää, leilipää mies, mesikämmen, kämmenen imijä*, hylkeen nimityksiä *kala, merenkoira*, verestä käytettyjä ilmauksia *leppä, mahla ja ruoka*, teurastamista ja nylkemistä tarkoittavia verbejä *korjata, valkaista, riisua* tai poikimista ilmaisevaa teonsanaa *kevetä*. Suomessa esiintyvät yleisesti karhun nimityksinä *metsä, metsäinen, metsällinen*, virossa taas suden eufemismeina *mets* ja *metsaline*. Hyljettä ovat vastaavasti tarkoittaneet suomen *merellinen, merehinen*, rottia ja hiiriä liivin *säinalist*, oik. 'seinälliset', sekä viron *nurgalised*. Nämä ovat sangen karakteristisia hypokorismeja: ne vain viittaavat eläinten elinpaikkaan. Tämän tapaisia esiintyy hyvin runsaasti. Usein jollakin adjektiivisella ilmaisimella viitataan aran käsitteen, peloittavan olion ominaisuuteen: karhu on *vanha* tai *paha*, susi sekä hylje virossa *hall* 'harmaa', kettu *punainen*, käärme *pitkä* tai *paha*, maito ja tuli *valkoinen* tai *valkea*, hunaja virossa *mage* jne. Suosittuja ovat sanat, jotka nykyään käsitämme jonkinlaisiksi lajikäsitteiden ilmaisimiksi. Niinpä *karhu* tai *susi* sanan sijasta käytetään sellaisia kuin *metsän otus, m. peto, m. eläin, m. elävä*, käärmeestä *mato, elävä* sanoja. *Elävä, elukka, eläin, elokas*, viron *loom, elajas* ovat tavallisia syöpäläisten ja muiden kiusallisten eläinten eufemismeja. Samaan tapaan noita ilmauksia on nähtävästi alkuaan käytetty kotieläimistäkin määrätillenteissa. Eräitä toimintoja, jotka ovat sanankiellon alaisia, ilmaistaan taas varsin tavallisin, jokapäiväisin verbein. Niiden erikoisominaisuutena on varsin laaja merkityskenttä, jonka takia ne ovat ilmeettömiä. Niinpä teurastamisesta puhutaan teonsanoin *ottaa, tehdä, panna, leikata, iskeä*, veps. *rikta*, alk. 'rikkoa', gravidina olostä teonsanalla *kantaa*, karjan poikimisesta virossa sanalla *tooma* 'tuoda' jne.

Nämä esimerkit riittäkööt luonnehtimaan varsinaisia peitesanoja. Rinnakkaismerkitystensä takia ne ovat olleet kyllin harhauttavia ja epä-määräisiä. Nehän ovat voineet tarkoittaa useita muitakin olioita, käsitteitä tai toimintoja. Mutta epämääräisinäkin ne silti ovat olleet niin paljon

ilmaisevia, että se, jonka ymmärrettäväksi ne on tarkoitettu, on ne käsitännyt.

Mitä tulee mielistely- ja puhuttelunimityksiin sekä -sanoihin, joilla ihminen on luullut voitavansa osoittaa myötämielisyyttään, hyväntahtoisuuttaan tai kunnioitustaan kanssaan kosketuksissa oleville kuuleville olennoille paremmin kuin näiden varsinaisilla nimillä, niin hän on valinnut niiksi sellaisia, jotka häneen itseensä ovat vaikuttaneet tarkoitettulla tavalla. Hän nimittelee eläimiä tai muita olentoja samoilla ilmauksilla kuin läheisiään, s.o. sukulaisten ja lähimmäisten nimityksillä. Niinpä tapaamme laajalti Pohjois-Euraasian kansoilla karhun nimityksinä 'isää, isoisää, setää, enoa' yms. merkitseviä sanoja (vrt. esim. suomen *kouko*, alk. 'vanhus, isoisä', lp:n *äihkam, äiji* 'isoisä'). Virossa susi on *metsa-onu* 'metsänenö', *metsa-lell* 'metsänsetä', kettua nimitetään useissa kielissä 'kuomaksi, kummiksi' (vrt. vir. *vader*, suom. saduissa *kuomaseni*), eräitä karjaeläimiä, kuten lehmiä ja lampaista, on meillä kutsuttu *piioiksi*, s.o. 'tyttöiksi', eläinten jälkeläisiä *pojiksi* (*kissanpoika*), virossa mehiläisiä »miehiksi» jne. Tai ihminen on maininnut eläimiä samantapaisin henkilönnimin kuin ihmiskumppaneitaankin, karhua esim. *pekoksi*, s.o. Pietariksi, *nalleksi* 'Natanaeliksi', *miskoksi* (karj.) 'Mikoksi'; sutta *heikiksi*, vir. *villemiksi*; kettua *mikoksi*, vir. *reinuksi*; ahmaa ja karhua *osmoksi*; jänistä *pietiksi*, *pekoksi*, *jussiksi*; kampelaa norj. *abbelunaksi* (*Abelone* naisen nimi). Tai hän nimittelee olentoja suostutellakseen niitä kunnioittamiensa henkilöiden, haltijain tai kallisarvoisen tavarankin nimellä, esim. karhua *metsänkunankaaksi*, *metsänhaltijaksi* taikka *jumalanviljaksi*, hirveä *isoksi viljaksi* tai riistaeläintä yleensä *viljaksi* tai *riistaksi* 'viljaksi' jne.

Ensi kuulemalta tuontapaiset hypokoristiset nimitykset saattavat vaikuttaa enemmän tai vähemmän tilapäisiltä. Mutta useilla niillä on varsin laaja esiintymisalue, ja monet ovat sitä paitsi kansojen ja kielten yhteistä omaisuutta. Kun sellaisilla eufemismeilla kuin suomen *metsä*, *metsällinen* 'karhu', *leppä* 'veri' ja *ottaa* 'teurastaa' on merkitystensäkin puolesta tarkat vastineet virossa ja liivissä, ei voi ajatella muuta, kuin että mainittuja sanoja on jo kantasuomalaisena aikana käytetty samantapaisissa kiertoilmaustehtävissä. Eräillä ilmauksilla on vastineita indoeurooppalaisissa kielissä, etenkin naapurikielissä, kuten sanoilla ja sanonnoilla *vanhamies*, *vanha*, *peto*, jotka tarkoittavat karhua, *metsänkoira*, vir. *hall*, oik. 'harmaa', *hall-ants* 'harmaa Hannu', *metsa-lind*, joilla nimitellään sutta, *honkahärkä* 'orava', *merenkoira* 'hylje', *punainen* 'veri', *leikata* 'kastreerata', *panna päiviltä* 'teurastaa'. Henkilönnimien käyttö eläinten nimityksinä suomalaisissa kielissä on ilmeistä vieraiden kielten vaikutusta. Esim. tunnetuilla eläinten nimillä *pekko*, *mikko* ja *jussi* on vastineita Skandi-

navian kielissä, puhumattakaan karjalan *misko* sanasta, jonka originaali on yleinen karhun nimitys isovenäläisten keskuudessa. Viron 'sutta' tarkoittavalle *villem* ilmaukselle tapaamme vastineen aina Bretagnesta saakka, kun sen sijaan kettua merkitsevälle viron *rein* sanalle on lähtömuoto löydettävissä alasaksasta, ja sen ilmeinen sukulainen on ranskan normaali ketun nimitys *renard*. Tämäntapaisten ilmausten runsaaseen lainaukseen on ainakin osittain ollut syynä juuri tuo edellä esitetty eufemismien ja mielistelyilmausten tarve.

Tämä tarve on ilmeisesti aiheuttanut myös varsinaisten vierasperäisten sanojen lainausta. Mainittakoon esimerkkeinä eräät viroon lainatut suden nimitykset, nim. *volk*, *vilks* ja *hunt*. Ensimmäinen on lainattu venäjältä, toinen lätistä ja kolmas saksasta (vrt. saks. *hund* 'koira'). Nämä kaikki esiintyvät kiertoilmauksina, vaikka *hunt* laajalti Pohjois-Virossa onkin kehittänyt suden normaali-ilmaukseksi. Balttilaiselta taholta on kulkeutunut sana *käärme*, vaikka suomalaisissa kielissä oli ennestään vanha käärmeen nimitys *kyy*. *Käärme* on epäilemättä alkuaan lainattu eufemismiksi itämerensuomeen. Monet hylkeen nimitykset ja muutkin hyljetermit ovat eräillä pyyntialueilla levinneet kielestä toiseen. Lainauksen syyksi on katsottava ainakin osittain se seikka, että hylje ja siihen liittyvät asiat ovat olleet sanatabun alaisia ja siksi on tarvittu uusia ilmaisimia noille käsitteille. Suomessa on laajalti levinnyt, ruotsista saatu teurastamista tarkoittava verbi *lahdata* ~ *laahdata* (vrt. ruots. *slakta*). Mutta ruotsissakin *slakta* on varsin uusi tulokas. Se on nim. lainattu keskialasaksasta. Alasaksasta taasen on saatu viron *lahtima*. Näiden sanojen nopea leviäminen kielestä toiseen selittyy, kun otetaan huomioon, että eri tahoilla teurastamista ei ole mielellään mainittu varsinaisin vanhoin ilmauksin.

Tärkeäksi eufemististen ilmausten merkitys kielen elämässä muodostuu silloin, kun ne joutuvat ottamaan haltuunsa jonkin käsitteen varsinaisen normaalin ilmaisemistehävän. Tämä tapahtuu siten, että entinen normaali-ilmaus syrjäytyy tai katoaa kokonaan. Mutta uudetkin normaali-ilmaukset saattavat ajan mukana siinä määrin negatiivisesti tunnepitoistua, että ne vuorostaan syrjäytyvät. Näin sanainkielto aiheuttaa hitaampaa tai nopeampaa vaihtumista tabunalaisten käsitteiden ilmaisimien kesken.

Tunnettuahan on, ettei itämerensuomalaisissa kielissä ole olemassa mitään vanhaa, suomalais-ugrilaiseen aikaan palautuvaa suurten petojen nimitystä, ja kuitenkin esim. karhu ja susi ovat epäilemättä olleet tunnettuja suomalais-ugrilaiselle kantakansalle. Suomalais-mordvalaiseen aikaan taantuu suomen karhua merkitsevä *ohto* ja sen virolainen vastine *ott*. Nykyi-

sissä kansanmurteissa *ohto* on varsin harvinainen, ja viron *ott* on sanakirjojen mukaan vanhentunut. Paikannimien pohjalla voimme kuitenkin päätellä, että nämä sanat ja niiden sukulaiset ovat ennen olleet yleisiä sekä suomessa että virossa, myös pohjoisvirossa. Varsinaisena karhun nimityksenä on nykyään laajalti suomessa *karhu* ja virossa sen vastine *karu*. Tämänkin nimitys on siis kantasuomalainen. Mutta etymologioiden voidaan päätellä, että *karhu* alkuaan on ollut vain kiertonimitys, joka kuuluu samaan sanaperheeseen kuin adjektiivi *karhea*. Joissakin suomen murteissa *karhu* vuorostaan on saattanut syrjäytyä. Niinpä se Vermlannissa toisille murteenpuhujille on ollut vieras. Sen sijaan on käytetty *kouko* sanaa, joka alkuaan on ollut karhun mielistelynimitys. Itä-Suomessa *kontio*, karj.-aun:ssa *kondie*, vepsässä *konđi* ovat eläimen varsinaisia nimityksiä. Nämä palautuvat ilmeisesti kiertoilmaukseen *kontija*, joka on merkinnyt vain eräänlaista kävelijää. Kun nyt on paljon tietoja siitä, että sekä *karhu* että *kontio* sanat ovat kiellonalaisia karjanhoitajilla ja metsästäjillä ja että ne ovat samalla varsin tunnepitoisia, on selvää, että myös ne ilmaukset, jotka ovat olleet niiden edeltäjinä, ovat olleet luonteeltaan samanlaisia. Nähtävästi ne noiden tabukäsitysten vuoksi ovat tulleet niin karttaviksi, ettei niitä ole uskallettu käyttää ollenkaan. Ja niin ne vähitellen katosivat kielestä kokonaan. On ymmärrettävää, että emme näin ollen löydä mitään ikivanhaa karhun nimitystä itämerensuomesta. — Samanlaista syrjäytymistä ja uusien astumista tilalle voimme havaita suden nimien piirissä. Kantasuomeen palautuu kylläkin itse suden nimitys *susi*. Mutta historiallisena aikana tämä on väistynyt Pohjois-Virossa edellä mainitun *hunt* sanan tieltä. *Susi* sanan tapaamme vielä Pohjois-Viron murteissa yhdyssanojen osana, paikannimissä sekä haukkuma- ja voimasanana, mikä seikka juuri todistaa, että se on joutunut syrjäytymään affektinsa l. tunnepitoisuutensa takia. Nykyään P.-V:ssa vuorostaan *hunt* on kaihdettu sana. — Eräiden sanontatapojen ja paikannimien perusteella voimme myös päätellä, että kettua on Länsi-Suomessa joskus aiemmin nimitetty *revoksi*, mikä on 'canis vulpes' -lajin nimityksenä Itä-Suomessa ja minkä vastineet tavataan sekä lähi- että etäsukukielissä. Sana *repo* on kuitenkin esim. metsästäjille ollut tabu, ja tämä seikka nähdäkseen selittää sen katoamisen länsimurteista. Toisaalta näissä tavattava 'canis vulpes' -lajin nimitys *kettu* on käsitettävissä vain eufemismiksi. — Eräiden jäännösten nojalla voimme päätellä, että paikoitellen Länsi-Suomessa teurastamista on ilmaistu itse verbillä *teurastaa*, jonka tapaamme vanhasta kirjakielestä ja sanakirjoista. Mutta kuten nykyiset murretiedot osoittavat, verbi on sittemmin syrjäytynyt tuosta tehtävästä ja se on jäänyt elämään vain eräissä kuvannollisissa funktioissa 'telmiä, reuhtoa'. Nähtävästi se on väistynyt tuon

vierasperäisen *lahdata* verbin tieltä, joka eufemismina on levinnyt kielestä toiseen. — Samoin Länsi-Suomessa ikivanha *tuli* sana on väistynyt alkuaan eufemistisesti käytetyn *valkea* sanan tieltä. Vermlannissa taas *valkea* sanakin on ollut tabu, ja sen sijasta on käytetty *eläväinen* sanaa.

Sanankieltojen syrjäyttävä vaikutus ilmenee sanojen elämässä toisinkin. Mainitsimme edellä, että eufemismien tarpeessa tavalliset normaaliset kielen sanat joko viittaavina tai kuvaannollisina ovat vetäytyneet kiertoilmaustehtäviin. Pantakoon merkille sellainen verbi kuin *tappaa*, joka kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä merkitsee teurastamista tai surmaamista. Sanahistoriallinen tutkimus on osoittanut, että tuo sana alkuaan on merkinnyt vain jonkinlaista lyömistä, iskemistä, iskemällä särkemistä. Se on epäilemättä vetäytynyt 'teurastamisen' funktioon vain kiertoilmaukseksi. Mutta kun se vuosisadasta toiseen on liittynyt arkaan toimittukseen, se on vähitellen tunnepitoistunut, ja siksi sen nykyään tapaamekin kiellettyinä sanana. Paikoitellen karj.-aunuksessa se on osittain syrjäytynytkin 'teurastamisen' funktiosta. Mutta mikä mielenkiintoista, *tappaa* verbiä ei yleensä suomessa eikä sen lähisukukielissä käytetä myöskään alkuperäisessä laaja-alaisessa 'lyömisen, iskemisen' tehtävässä. Onkin ymmärrettävää, että sitten kun *tappaa* sana 'teurastamisen, surmaamisen' merkityksensä takia oli tarpeeksi tunnepitoistunut, sen avulla oli sopimatonta sanoa: *minä tapan sinua*, tark. 'minä lyön sinua'. Tällöin alettiin jotakin muuta sanaa käyttää verbin sijasta 'iskemisen, lyömisen' funktiossa. — Tai ajatelkaamme sanaa *nylkeä*. Etäsukukielten vastineiden perusteella voimme päätellä, että se alkuaan on merkinnyt jonkinlaista 'ottamista'. Kun eläinten nylkeminen on kuulunut myös sanankielion alaisiin toimituksiin ja kun siitä on käytetty eufemismeja, on nähtävästi *nylkeä* verbikin alkuaan ollut kiertoilmaus, kuten *ottaa, valkaista, riisua* y.m. vielä tänä päivänä ovat tuossa tehtävässä. Mutta itämerensuomalaisissa kielissä sana *nylkeä* ei esiinny enää normaalisti 'ottamisen' funktiossa. Se onkin odotettavaa, sillä *nylkeä* sanakin on tunnepitoistunut siinä määrin tuossa sekundäärisessä funktiossa, ettei se ole kelvannut sellaiseen neutraaliin merkitykseen kuin 'ottaa'. — Suomen *teuras*, joka nykyään tarkoittaa teuraseläintä, on aiemmin ollut laajemmassa tehtävässä, kuten sen virolaisten vastineiden perusteella voimme päätellä. Se on merkinnyt yleensä 'nautaa'. Suomessa se joutui kuitenkin eräihin teurastusta ilmaiseviin eufemistisiin konneksioihin (vrt. *tehdä teurasta* 'slakta', oik. 'tehdä eläintä, nautaa', *teurasten tekijä* 'teurastaja'). Niissä se ennen pitkää affektoitui sekä kehittyi rinnakkaismerkitykseen 'teuraseläin'. Nyt sitä ei enää voitu käyttää alkuperäisessä funktiossa 'nauta, karjaeläin'. — Negatiivisaffektinen rinnakkaismerkitys on karkoittanut myös sanan *salvaa*

alkuperäisestä normaalimerkityksestä, joka on ollut 'leikata, katkaista' (on myös ajateltu 'purra'). Sanahan on joutunut tarkoittamaan 'kastree-
rausta', missä tehtävässsä se on affektoitunut. Vain joissakin murteissa
verbi nykyään enää tarkoittaa 'leikkaamista, katkaisemista', ja sellaisesta
erikoistuneesta tehtävästä kuin 'rakentaa, salvaa seiniä' se on alkanut
väistyä ruotsalaisen lainasanan *pykkäämisen* tieltä. — Karj.-aunuksessa ei
käytetä *tehdä* teonsanaa tavallisessa suomen mukaisessa tehtävässsä; sen
sijalla on *raataa*. Aikaisemmin se on varmaan tekemistäkin merkinnyt,
mutta tätä käyttöä on alettu karttaa siksi, että *tehdä* verbi joutui eufe-
mismiksi ilmaisemaan seksuaalista käsitettä 'coire'. Tällöin se tavallaan
pejoratiivistui. — Tai ajateltakoon eteläviron *lind* sanaa. Lätin kielen
vaikutuksesta ja eufemismien tarpeessa se sai 'metsäneläimen' ja etenkin
'suden' merkityksen. Tällöin sana alkoi tuntua liian voimakkaalta 'lin-
nun' funktiossa, ja tässä tehtävässsä ruvettiin mieluummin käyttämään
lastenkielen *tsirk* sanaa. — Näistä esimerkeistä voimme huomata, että
kun jokin normaalin kielen sana on joutunut aran käsitteen kiertoilmauk-
seksi, se on vähitellen sellaisena siinä määrin pejoratiivistunut, ettei sitä
ennen pitkää ole voitu käyttää alkuperäistehtävässäkään. Näin se on
saattanut tuosta funktiosta hävitä kokonaan. Toisin sanoen: uusi, affekti-
nen rinnakkaismerkitys on syrjäyttänyt sanan vanhasta merkityksestään.

Edellä jo mainittiin, että monet adjektiiviset sanat ovat joutuneet
tydyttämään ns. eufemismien tarvetta. Tällöin ne tavallaan ovat subs-
tantiivistuneet. Niinpä tapaamme esim. sanan *valkea* sekä suomessa
että virossa tulen kiertoilmauksena tai sanan *punainen* tulen, veren sekä
ketun peitenimenä. — Monet verbinominit, kuten *elävä, eläin, elikko, elo* ja
sen edelleenjohdannaiset, vir. *loom*, joilla alkuaan on ollut sangen laajoja,
epämääräisiä merkityksiä ja jotka juuri siksi ovat olleet sopivia hypo-
korismeiksi, ovat joutuneet tyydyttämään erilaisten käsitteiden kierto-
ilmaustarvetta. Ja tällöin ne ovat kiteytyneet puhtaasti substantiivisiin
tehtäviin. Kun esim. *elävä* sanaa on voitu yhtäältä käyttää eräiden riista-
ja petoeläinten, toisaalta syöpäläisten, käärmeen, loismatojen, vieläpä
karjaeläinten eufemismina alkuperäisen laaja-alaisen merkityksensä takia,
se on sillä pohjalla saanut jonkinlaisen 'Tier' merkityksen. — Muutenkin
eräät alkuperäiseltä merkitykseltään laaja-alaiset, mutta epämääräissäl-
töiset ilmaukset ovat käsitykseni mukaan saattaneet kehittyä laji-
käsitteiden ilmaismiksi, koska niitä on voitu käyttää usei-
den jollakin tavoin toistensa kanssa samanlaisten käsitteiden kiertoilmauk-
sina. Niinpä *metsällinen* sanaa (alkuper. merkitys 'metsään kuuluva') on
alkuaan voitu viljellä esim. karhun kiertoilmauksena. Mutta se on kelvan-

nut myös suden tai riistalinnun hypokoristiseksi ilmaukseksi merkitysisältönsä puolesta. Ja kun metsästäjille kaikki pyynnin kohteet ovat olleet tabuja, käsitämme, miksi *metsällinen* suomessa laajalti merkitsee metsäriistaa yleensä. — *Lehmälloinen*, *lehmällinen*, joiden alkuperäinen merkitys on ollut 'lehmästä peräisin oleva, lehmään kuuluva', ovat käsittäakseni olleet maidon peitenimiä. Mutta kun myös kerma ja voi eräissä tilanteissa ovat olleet nimittämissäöntöjen alaisia, ovat *lehmälloinen* ja *lehmällinen* merkityskenttensä puolesta kelvanneet niidenkin perifraaseiksi. Ja siten on helposti käsitettävissä, että *lehmälloinen*, *lehmällinen*, *lehmänvilja* y.m. nykyään murteittain tarkoittavat yleensä 'lehmänantia, karjantuotetta'.

Sanankieltojen vaikutuksia tutkimalla voidaan usein käsittää myös sellaiset ilmiöt, että myöhäiset ilmaukset ovat vallanneet joitakin vanhalta ilmaukselta osan tämän merkitysalaan. Kun Viron saarilla *lepp* merkitsee kalan ja hylkeen verta, vaikka *veri* sana muuten tarkoittaa verta, on tämä helppo käsittää, kun tietää, että saarelaisilla erikoisesti kaikki kalaan ja hylkeeseen liittyvä on ollut sanankielton alasta. Toisin sanoen: hylkeen ja kalan verestä ei ole yleensä saanut käyttää veren varsinaista nimitystä, vaan se on ollut korvattava kiertoilmauksella *lepp*. — Suomessa *hurme* on tarkoittanut nimenomaan virtaavaa verta. Tämän merkityksen sana on saanut siten, että se on joutunut eufemisminä esiintymään tilanteissa, jolloin veri on todella virrannut ja jolloin verta ei ole saanut nimittää oikealla nimellä, s.o. *veri* sanalla. — Paikoitellen hevosen nylkemistä on ilmaistu sanalla *valkaista*, vaikka muuten nylkemisestä on käytetty verbiä *nylkeä*. Tämä on johtunut siitä, että hevosen teurastus ja nylkeminen on ollut etenkin Länsi-Suomessa sangen arka asia.

Lyhyen esityksen puitteissa voi vain pääpiirteittäin kuvailla sanatabun, sanain kiellon, merkitystä kielen elämässä. Ja onhan siihen kielentutkijain piirissä kiinnitetty suhteellisen vähän huomiota. Esitetystä toivon kuitenkin jossain määrin selvinneen, että ilmiö on ollut kielisosiaalinen tekijä, jolla on ollut varsinkin kieliyhteisöjen varhaisemmilla asteilla huomattava vaikutus etenkin kielen sanastoaineeseen elämään ja kehitykseen. Se on ollut liikkeelle paneva voima, joka toisaalta on syrjäyttänyt sanoja tehtävistään, jopa kokonaan hävittänyt kielestä, toisaalta se on vetänyt sanastoaineeksiä uusiin tehtäviin, vieläpä aiheuttanut uusien sanaainesten hankkimista mm. vieraista kielistä. Kun kielitieteen tehtäviin kuuluu juuri tutkia niitä voimia, jotka muodostavat ja kehittävät kieltä, ei mielestäni ole syytä tänä päivänä tieteenhaaran sivuuttaa kyseessä olevan ilmiön tutkimista. Sanatabun ja siihen liittyvien kielellisten seikkain

selvittäminen edellyttää syventymistä nykyaikaista alkukantaisempaan ajattelutapaan. Toisaalta nähdäkseni kielitieteen aseet, etenkin metodinen sanahistoriallinen tutkimus, on varmaan paljastava piirteitä, joita tapaehtnologinen tutkimus voi käyttää hyväkseen, aivan samoin kuin kulttuurisanatutkimus luo valoa kansojen varhaisempaan historiaan.

R. E. Nirvi.

Résumés des articles contenus dans le présent fascicule.

Des expressions taboues. (P. 93.)

R. E. NIRVI.

L'article dont les points principaux constituent le discours introductoire prononcé par l'auteur à l'université d'Helsinki, le 1. III. 1944, quand il a soutenu publiquement sa thèse intitulée «Des expressions taboues et des phénomènes linguistiques y relatives dans les langues baltiques du groupe finnois. Le gibier et l'élevage du bétail» se fonde sur les matériaux traités dans ladite thèse.

D'abord l'auteur décrit les langages spéciaux contenant des mots et expressions spécifiques qu'on retrouve chez certains groupements sociaux des peuples baltiques qui parlent des langues de la famille finnoise. Il donne quelques exemples pour illustrer les différences linguistiques entre les groupes sociaux des adultes et des enfants, des hommes et des femmes. Dans la suite on trouve un compte rendu plus détaillé sur les traits caractéristiques des langages spéciaux qu'on a observés chez les chasseurs des phoques et pêcheurs de la mer Baltique ainsi que chez les chasseurs et les éleveurs des bestiaux et des abeilles, sur leurs termes et locutions usités spécialement dans l'exercice du métier. On a pu constater des phénomènes fétichistes qui se fondent sur une mentalité primitive interdisant, pour des raisons de culte, l'usage des noms ordinaires des êtres, forces naturelles, objets matériels et choses personnifiées avec lesquelles l'homme entrait en contact en exécutant les actes professionnels dont dépendait sa subsistance. C'est ainsi que sont nés les mots entièrement taboues ou à l'usage restreint. Mais, d'autre part, il est nécessaire de nommer ces choses délicates d'une manière quelconque. On a donc eu recours à des expressions secrètes ou des mots qu'on a prétendu plaire à ces forces magiques personnifiées.

Puis l'auteur rend compte de l'influence des expressions taboues sur la vie de la langue. C'est un phénomène qui donne naissance à un grand nombre de synonymes, étant donné la nécessité de remplacer les expressions interdites par des dénominations descriptives ou euphémiques. Ce rôle échoit d'abord aux mots et expressions figurées ou faisant allusion à un trait caractéristique de la notion en question. Comme dénominations flatteuses on emploie des noms des êtres qui sont agréables à l'homme. Mais les expressions taboues sont également remplacées par des emprunts aux langues voisines, tantôt en traduction tantôt comme mots adoptés tels quels. Ce fait explique l'internationalité d'un grand nombre d'expressions ainsi que la raison pour laquelle certains mots ont été empruntés. Quelquefois les euphémismes ont pris la place des dénominations proprement dites des notions. Ce développement s'est effectué de sorte que l'ancienne expression taboue, étant sentie comme trop fortement affective, a été totalement supprimée et remplacée par un euphémisme. Mais parfois celui-ci est à son tour devenu trop affectif et a été forcé de céder place à un nouveau venu. De telles séries de substitutions ont été constatées par ex. dans les dénominations de l'ours et du loup dans les langues finnoises de la région baltique.

Quand les mots ordinaires de la langue normale ont été employés comme dénominations euphémiques des notions taboues et y sont devenus fortement affectifs on a préféré de ne plus les utiliser même au sens original et c'est souvent dans ce dernier emploi qu'ils sont d'abord tombés en désuétude. Ainsi le verbe finnois *tappaa* 'abattre, tuer' dont le sens original est 'battre' n'est plus usité dans cette signification générale. Les adjectifs peuvent être transformés en substantifs dans l'emploi euphémique; ainsi le mot finn. *valkea* 'blanc' > 'feu'. Quelquefois cet emploi cause la cristallisation du sens des noms verbaux d'abord assez vagues et des dérivés avec une signification étendue en les changeant en une espèce de noms de catégorie. Par la même raison s'explique le phénomène qu'une expression secondaire s'est emparée d'une partie de la signification d'une autre, par ex. l'esth. *veri* 'sang' — *lepp* 'sang du poisson, du phoque'.